

Borgerkrigen var slut

Reformationen. I begyndelsen af august 1536 red den lutherske Christian III (1503-1559) ind i det hærgede København, hvor sulten og lidelserne i de sidste måneder havde været ubeskrivelige.

Reformationen blev endelig gennemført som en militær aktion, der havde til hensigt at udrydde den katolske bispekirke. Om natten til den 12. august 1536 arresterede man alle biskopperne og satte dem i fængsel, og for at opnå folkets godkendelse af det skete, foranstaltede man et rigsmøde på Gammeltorv. Her oplæste kongen en tale, som placerede ansvaret for den just afsluttede borgerkrig ene og alene hos biskopperne, som på alle måder havde modarbejdet evangeliets forkyndelse og som i det hele taget havde misbrugt deres magt. *"Den lydighed de havde vist over for det danske rige kunne ligge på rumpen af en flue"*.

Den forsamlede almue skal have råbt, at de ville blive ved det hellige evangelium og ikke have sådanne bisper mere.

Man havde sat et punktum for den katolske middelalder og havde hilst den nye tid velkommen med alle dens samfundsmæssige, sociale og religiøse ændringer, som skulle være den nye tid, man havde store forventninger til.

Et væld af detaljer kan nu fremføres til beskrivelse af de meget bevægede tider, der fulgte, men lad os nøje med at se på de kirkelige forhold, hvor den såkaldte lutherske reformation slog igennem. Reformationen blev drevet frem ikke mindst af reformatorerne. Det var ikke en ny kirke, eller en ny religion, de søgte, men det var en fornyet kirke, som man mente, var den eneste sande form for kristendom. Arbejdet byggede på Kirkeordinansen 1537, kirkens grundlov, hvis udarbejdelse var lagt i hænderne på biskop Peder Palladius (1503-1600) og Joh. Bugenhagen (1485-1558), som var Luthers nære ven og som opholdt sig i Danmark i årene 1537-39 inviteret af kongen under kontrol af rigsrådet.

Forventningerne var store, nu hvor den gode mand ville gøre gode gerninger.

Præsteembedet. To forhold træder her frem med markante ændringer. For det første var præstens embede ikke længere at betragte som et sakramente. Dertil kom, at præstens prædiken med sin forkyndelse fik en ganske ny og afgørende betydning.

Kirkeritualet af 1685 havde fastlagt følgende overordnede rammer for prædiken: *Præsten skal holde sig til Teksten og Sagen. Ikke tale om eller imod Landets Styre og Love, ikke nævne Navne, "Når de straffe Synden", ikke fremføre private Affecter, Had, eller Hævngerrighed eller skælde ud på "dem som ere af en fremmed religion og*

lærdom", men menigheden må advares mod vildfarelser, så de ikke lider "Skibbrud på Troen".

Sakramenter. Det kunne i den nye tid efter reformationens voldsomme omvæltninger nok være vanskeligt at bestemme, hvordan det nye præsteembede skulle forstås, når det ikke måtte ligne det, man kendte fra katolsk tid.

Man vidste dog godt, hvad man skulle tage afstand fra i den nye tid. Frem for alt gjaldt det at præsteembedet ikke længere var at forstå som et sakramente (sådan som man havde lært det i den katolske kirke, hvor indvielsen, der forvandlede brødet og vinen til at være Jesu legeme og blod (transsubstantiationen) virkede tilbage på præsten og gjorde, at han blev et sakramente). Dernæst kom, at præsten ikke længere var en offerpræst, som ved nadverhandlingen foretog en ublodig gentagelse af offeret på Golgata.

Af den katolske kirkes syv sakramenter, dåben, nadveren, firmelsen (konfirmationen), den sidste olie, præsteembedet, boden og ægteskabet, havde man i den evangelisk-lutherske kirke kun beholdt de to sakramenter dåben og nadveren. Nu i den nye tid samlede interessen sig om prædikenen, der med sin forkyndelse skulle skabe troen. Således som Luther udtrykte det i beskrivelsen af præstens opgave.

Gudsfrygt styrker riget. Christian IV (1568-1648) var kendt for sit valgsprog Regna firmat pietas, som betød, at guds ord forkyndt for folket ville skabe den gode fremtid. "For den gode mand ville gøre gode gerninger!" Christian IV mente, at kirken skulle vogte sine pund i den nye tid ved at tage vare på prædiken. Kirke-Ritualet af 1658 siger om prædiken, at den skal begynde med oplæsning af dagens tekst, som dernæst skal forklares. Teksten skal "klarliggen udlægges. Dog ikke over en time. "

Luther udtrykker prædikens vigtighed således:

"Derfor, hvem prædikeembedet pålægges, han får det højeste embede i kristenheden. Han kan derefter også døbe, holde messe og øve enhver sjælesorg, eller hvis han ikke vil det, kan han holde sig alene til det at prædike."

"Derfor, hvor Guds ord ikke bliver prædiket, er det bedre, at man hverken synger eller læser eller kommer sammen."

(Darumb wo nicht gotts wort predigt wirt / ists besser das man widder singe noch lesse / noch zu samem kome.)

Eller som vi kan læse det hos biskop Peder Palladius i bogen "Skt. Peders Skib" hvor han om prædikenembedet siger: *Ingen når frem til sine Synders Forladelse og til den rette Retfærdighed, uden at han hører Ordet. Derfor er det denne Tjeneste, der er*

allermest behov for; at nogen har denne Tjeneste at prædike og forkynde. Et ret apostolisk Embede at prædike Evangeliet.

I reformationens første generation holdt man fast ved, at det dels var Luthers lære, at præsteembedet var en ordets og åndens tjeneste, og dels at det almindelige præstedømme betød, at enhver der var "krøbet" gennem dåben, var præst, men at nogen af praktiske grunde var blevet udvalgt til præstegerningen.

Dette demokratiske element skal ses i forhold til den katolske kirkes opfattelse af, at præsteskræmten var et sakramente. Og måske kan man her overveje, hvorvidt lighedsprincippet, som senere vandt frem politisk via den franske revolution, allerede blev taget i anvendelse i det kirkelige liv med Luthers tale om det almindelige præstedømme.

Men tiden var fuld af religiøs uro.

Reformkatolikken Poul Helgesen, der nok er værd at kende nærmere, hvilket kan ske ved at man læser hans bog "Skibbykrøniken" - denne markante teolog og munk underviste på Københavns Universitet ad flere omgange, men hans studenter kunne ikke forstå hans synspunkt, som gik på, at den katolske kirke skulle reformeres inde fra, uden at man brød med den.

"*Lutheriets gift sniger sig frem.*" mente han, men hans studenter "sneg sig ud af døren" og blev lutherske prædikanter, hvoraf nogle er at finde blandt de 21 nedenfor nævnte.

De 21 var: Hans Tausen, Peder Laurensen, Frans Vormordsen, Oluf Chrysostomus, Claus Mortensen Tøndebinder, Hans Olufsen Spandemager, Jakob Skønning, Jørgen Jensen Sadolin, Morten Hegelund, Peder Thomesen, Peder Jensen, Niels Christiensen, Mogens Gjøes Anders Ljung, Christiern Skrock, Hans Nielsen, Jakob Ystad, Rasmus Trelleborg, Tyge Christiensen, Anders Madsen, Anders Nielsen, og Mads Jensen.

Senere tider ændrede med den pastoralteologiske udvikling beskrivelsen af præstens rolle, hvor denne nu var at forstå som hyrden for sine får. Det blev til et billede, hvor præsten fuldt og helt skulle være præst, med en række andre yderligere funktion end det at prædike, så det, inden århundredet var til ende, fremstod på en måde som klart udtrykte, at *embedsindehaveren i alle livets forhold var pastor i hvert minut i døgn*. Selv om der var mange brydninger i opfattelsen af embedet, og det ikke lå fjernt at forsyne embedet med en sjælesorgsfunktion, en præstelig funktion ud over ordets forkyndelse, så er vigtigheden af at ordet bliver forkyndt så stærk, at det virker tilbage på bestemmelsen af, hvad embedet er og i lang tid overskyggede yderligere

pastoralteologiske tiltag. Opgaven som prædikant var til alle tider forkyndelsens vigtigste opgave.

Men nu udeblev den fremgang, man havde ventet, så man strammede den ortodokse statskirkes greb om folket. Man satte guds frygten i system, gjorde den mere håndgribelig og effektiv, for fromhed styrker rigerne. Menighederne skulle forstå, at den kristentro og det fromhedsliv, de havde lært af deres katolske præster og forældre, var falsk, og at sandheden kun fandtes i den lutherske opfattelse af troslæren.

Endvidere fik hver kirke, for at prædikens budskab ikke skulle gå tabt, påbud om at udstyre en mand med en lang stok, som skulle bruges til under prædiken at slå de sovende i hovedet med.

Zwinglis opfattelse af embedet, som var velkendt i landet, handlede om, at præsten med sin person var menighedens profet. Her var det ikke så meget embedet, som det var personen det gjaldt, hvilket stod i modsætning til Luthers opfattelse af, at embedet var til for ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning og strengt taget var der ingen andre embedspligter end prædiken og sakramentsforvaltning.

Langsomt udvikles der dog op gennem århundredet en pastoralteologi, der tillægger præsteembedet en række andre yderligere funktioner, så det, inden århundredet er til ende, fremstår på en måde som klart udtrykker, at *embedsindehaveren i alle livets forhold er pastor i hvert minut i døgnet*.

Luther anfører selv to eksempler - hentet i Det nye Testamente - på, at præsteembedet er et prædikenembede, når han peger på, at det i Johannesevangeliets 4. kapitel siges, at Kristus ikke har døbt, men udelukkende prædikede, og at Paulus i det første kapitel i det første brev til menigheden i Korinth roser sig af, at han ikke er sendt for at døbe, men for at prædike.

I konsekvens heraf benævnes "den lutherske Kirkes Fædre i Danmark" for prædikanter, og de deltog som sådan i udformningen af den evangeliske reformation i Danmark under denne betegnelse.

Og prædikens skulle der, for tro får man af at høre Guds ord og Evangeliet prædiken.

Således kan vi læse hos Tilemannus Henningium, i hans skrift "En liden Ny Skibsbog" fra 1630 hvor han skriver:

"Hvorledes den retfærdige Gud kan tage en arm Synder og gøre ham retfærdig hans Retfærdighed aldeles ufortjent. Hvorledes der kan være to Naturer den guddommelige

og den menneskelige Natur i den ene person Christo. Hvorledes at et Menneske som er død og lagt ned i jorden og forvandlet til Jord til Muld, Støv og Aske det kan igen opstå på den Dommedag og få det evige Liv. Sådan en Tro får man af at høre Guds Ord og Evangeliet prædiked."

Om prædiken til søs

En liden Skibsbog. Tilemannum Henningium havde embede som præst i Marstrand og havde desuden gjort tjeneste som skibspræst, hvad vi kan forstå, når han afslutter bogens indledning, med en hyldest til adelsmanden Henrik Gyldenstjerne, hvor i han skriver: At bogen er skrevet i 1580 den 31 maj 16 år efter at skibet "Mageløs" blev skudt i sænk i Østersøen, hvilken begivenhed han erindrer Gyldenstjerne om, og som de havde som en fælles oplevelse.

"En liden skibsbog" giver med sit blandede indhold af luther-lære og sømandsudtryk en stærk formodning om at præster gjorde tjeneste ombord på orlogs- og handelsskibe, og at Tilemannum Henningium har gjort tjeneste til søs af flere omgange.

Vi tør nok også slutte, at når præster var med til søs, så vidner det om, at der blev prædikeret ombord?

Sivert Grubbes dagbog. Christian IV (1588-1648) havde i 1599 sendt sin skriver Sivert Grubbe med på en tur med en flåde orlogsskibe helt op til Ishavet, hvad Sivert så absolut ikke brød sig om, men som han ikke desto mindre måtte finde sig i at blive sendt afsted på adskillige gange.

På rejsen skrev Sivert Grubbe en dagbog, hvori vi kan læse, hvordan der på sørejsen blev prædikeret, når lejlighed bød sig. Skriverens dagbog giver os mange interessante oplysninger herunder et indblik i prædikens betydning i kristenlivet til søs:

Sivert Grubbe skriver:

*"Vinden var endnu i det samme nordlige Hjørne; vi sejlede derfor øster paa for at faa Land i Sigte, at vi kunde anstille Beregninger om, hvor vi vare. **Vi hørte en Prædiken over Johannes "om en liden Stund".***

Efter Prædiken blev der holdt Standret over nogle Delinkventer, der havde gjort sig skyldig i at spise under Prædiken, og de bleve dømt til at miste en Maanedes Hyre; blandt disse var Ulrik af Holsten, Iver Friis, Jørgen Kaas".

Det er måske ikke så mærkeligt, at de spiste under prædiken, for som Sivert Grubbe skriver i sin dagbog den 28. april:

"så havde Mat Ulrik været en god Ligger. Jørgen Kaas var også en meget god Ligger i flere Dage."

De stakler havde vel været søsyge under stormen, der havde været i flere døgn, og de havde velsagtens ikke fået hverken vådt eller tørt.

Til den 29. april bemærker Sivert Grubbe at ”*Det strænge Vejr holdt stadig ved og sinket vor Reise.*

Paa Grund af den stærke Storm kunde vi ingen Prædiken høre”.

Rejsen i 1599 foregik med skibene Victor, Gideon, Josaphat, Raphael, S.Michel, Hector, Duffven og Pappegøjen.

På skibet *Gideon træffer vi ud over kongen, ”som ville kaldes "Kaptejn", Hertug Ulrik (Mat. Ulrik), Henning Gøje, Sivert Grubbe, Mogens Ulfeld (Vicekaptajn), Hans Bülov Kjøgemester, Albret Skeel, Joachim Bülov, Jørgen Kaas, Iver Friss, Markus Pens, Knud Gyldenstjerne Axelsen. Dr. Hasenbart. Jonas Charisius Jur. Doct. M Anders Bentsen Hofpræst, Michel Nep Skipper på Victor, Amon Styrmand og vor "rydske Tolk Borkhart.*

Og Sivert Grubbe fortsætter:

19. april 1599

*Tidlig om morgenen saa vi Varbjerg. Vi hørte en **prædiken over Salme 107.***

22.april

***Da vi havde hørt en prædiken** og spist til middag, satte vi kl. 1 Eftermiddag Sejl til.*

27. april

*Luften var klar, men der blæste en stærk Kuling af Nord. Vi holdt os dog ikke desto mindre i ret Kurs. **Vi hørte en prædiken over Psal. 23.***

29. april

Det strænge Vejr holdt stadig ved og sinkede vor Rejse. Paa Grund af den stærke Storm kunde vi ingen Prædiken høre

3. maj

Vejret var endnu klart, men Vinden gik i Nord og bragte saa stærk en Kulde som hos os ved midvinter. Vor Præst sagde i en Tale, som kaptejnen dog ikke hørte, at vi ikke vare rigtig kloge, at vi forlod den gode Aarstid for at flakke om i disse kolde og uvenlige egne. det samme klagede vor Kjøgemester, Hans Bülov over, og roste Præsten, at han havde prædiket meget godt og ramt Sømmet paa Hovedet.

4. maj

*Vinden var endnu i det samme nordlige Hjørne.....Vi hørte en **prædiken over Johannes "om en liden Stund"**. Efter prædiken blev der holdt Standret over nogle Delikventer, der havde gjort sig skyldige i at spise under Prædiken, og de bleve dømt til at miste en Maanedes Hyre; blandt disse var Ulrik af Holsten, Iver Friis, Jørgen Kaas og Markus Pens.*

6. maj

*Om formiddagen blæste det meget lidt.....**Vi hørte en Prædiken over Joh. 16. om den Helligaands Udsendelse**.....*

Jeg var i "Capernaum" ("kaptejnens" kahyt) og tabte mine penge (i Spil).

11. maj

*Vi hørte en Prædiken over det Sted af Joh. (Jakobs) Brev: **Al fuldkommen Gave kommer ned fra Lysets Fader.***

27. maj

Pindsefesten højtideligholdt vi paa vort Skib mellem Kildin og Varhus.

3. juni

*Vi hørte en prædiken over **Joh.3 om Menneskets Gjenfødsel.***

10. juni

Idag, der var en Søndag, hørte vi ingen prædiken paa grund af den stærke Storm og det umaadelige Regnskyld.

13. juni

*Vi hørte en Prædiken over Fortællingen af **Lucas Evang. om den rige Mand.***

14. juni

Idag havde vi en saa voldsom Storm og et saa haardt Vejr, som vi endnu ikke havde haft paa hele Rejsen, og derhos stærke Regnskyld. Om Natten sad kaptejnen hos mig ved min Køje, som var tæt ved Siden af det sted, hvor Skipperen stod og klagede over, at han ikke kunde sove, og det især af den Grund, at vi nu ingen Forskjel kunne kjende paa Dag og Nat. Vi gav alle, saamange som vi vare ombord, nogle Penge til de fattige, efter enhvers eget Skjøn.

Så vidt Sivert Grubbe.

Oplysningstiden. Når vi kommer længere frem i tiden, til oplysningstiden omkring 1650, stod præsterne med deres prædikener over for den udfordring, at de skulle tale til moderne mennesker, som ikke umiddelbart anerkendte Biblen og kristendommen som autoriteter, men som måske vendte sig imod kirken med direkte angreb.

En af tidens begavede teologer, Christian Bastholm (1740-1819), indså at prædikanterne måtte tale til fornuften og måtte forsvare troen og søge at overtale og overbevise om sandheden i kirkens budskab.

En prædiken skulle være nyttig for de enfoldige uden at blive for "klog", men måtte på den anden side heller ikke blive for kedsommelig for de lærde. Det var nødvendigt med en fast disposition og en logisk argumentation, et smukt sprog og en klar overensstemmelse mellem emne og stil. Han gav ligeledes anvisning på prædikantens ansigtsudtryk, hans gebærder og hans stemmeføring og mente, at han skulle søge at

påvirke tilhørernes fantasi og deres sanser.

Salmesangen, som vi kender den i dag havde også en stor plads i reformationens nye tider, og man tillagde den stor betydning for udbredelsen af det evangeliske budskab.

Men salmerne var så godt som alle oversættelser fra tysk.

Først senere fik man danske salmer.

”En fattig Mand, der sidder på en Møgvogn og synger Salmer, er mere værd i Guds Øjne end mangen katolske Præster og Munke, som Døgnet rundt upersonligt lirer latinske Vers af”, mente reformatoren fra Malmø, Peder Lauritsen, men med den slags kommentarer stod han nu ikke alene, eftersom Poul Helgesen fandt, at kvindernes stemmer, når de sang i kirken medførte, at ”manges Sind og Hjerter røres mere til Syndige Tanker end til nogen Gudelighed”.

Vi ved, at den første salmebog udkom i Malmø 1528, men den findes ikke mere.

Men lad os stoppe her. Salmerne kan vi vende tilbage til.

Mads-Bjørn Jørgensen, januar 2023